

MESILASTEST JA MITTEKANGELASTEST

Meelis Friedenthal. Mesilased. Tallinn: Varrak, 2012. 211, [1] lk.

Meelis Friedenthali „Mesilased” on auga välja teeninud juba terve rea kiitvaid arvustusi, millele eriti Marju Lepajõe särava, asjatundliku kirjutise¹ järel on võimalik vaid õige vähe lisada. Muidugi on teretulnud romaani temaatika ning muljetavaldavad autori eruditsioon ja keelevõime, kindlasti jätkab „Mesilased” eesti ajaloolise romaani parimaid traditsioone ja lülitub väärikalt ülikooliromaanide ritta. Leidub veel ka käsitlemata paralleele, näiteks ei ole kõrvutatud „Mesilaste” Laurentiust Jaan Krossi Balthasariga või Friedenthali enda väitekirja Limoges’i Petrussega.

Miks aga ikkagi just „mesilased”? Otseselt mesilastel romaanis rolli ju ei olegi, arvatavasti valmistusid mesilased peategelase Laurentiuse Tartusse saabudes hoopis talveuneks. Romaanis kirjeldatav sügisene Tartu on üsna ebaõdus koht – röske, sajune ja haisev väikelinn, kuhu ikaldused on ajanud hulga eemaletõukavaid näljahädalisi. Ülikool mõjub kõledas ümbruses lausa oasina, aga mitte Laurentiusele, kes vaevleb melanhoolia käes, mida tekitab sisemine huumorite² rikutud tasakaal, musta sapi üleküllus. Võib küll öelda, et tõenäoliselt vaevavad Laurentiust enam

kui sapp tema hirmud: noormees väldib „hooletust seisukohtade väljendamisel” (lk 42), mis oli katkestanud tema õpingud Madalmaades. Ühelt poolt kardab ta sealsete pahanduste ilmsikstulekut, teisalt „sellistel näljaaegadel piisas sageli kõige vähemast ettekäändest, et inimesed hakkaksid sind milleski ebaloomulikus kahtlustama” (lk 161). Kõige rohkem hirmutab Laurentiust teadmine, et tal on nn kuri silm, ja sestap hoidub noormees kellelegi otsa vaatamast, aga mitte niivõrd nõiduse eest määratava karistuse, kuivõrd tagajärgede pärast, mida pilk ohvrile põhjustab. Esialgu näibki, et Laurentiuse teekonda saadab pidev turm. Siis aga ärkab varjusurmast ellu vana mees, kes varastas ja sõi ära Laurentiusele hingelist tuge pakkunud puurilinnu Clodia, ning haige laps, kelle ema Laurentiuse õpetuste järgimise pärast nõia pähe maha lüüakse, saab lootuse tervenemisele.

Laialdaste teadmiste juures nägemise, hinge, huumorite, oma haiguse ja muu kohta ei tea Laurentius suurt midagi sellest maast, kuhu saabus. On küll kuulnud, et „Tartu olla muusadele pühendatuim linn” (lk 11), kuid ei kohta neid. Või siiski – Clodia, mitte ainult lind, vaid ka irreaalne tütarlaps, kes sellel viletsal maal ulatab unenäo piiril tasakaalu hoida püüdvale Laurentiusele meelega ja -veini. Seega, ehkki füüsilisi mesilasi romaanis tegelikult ei esine, on olulised mesilaste, mesipuu ja mee metafoorid. Romaanis autor on ka omalt poolt järelesõnas andnud mee tähenduse mõistmiseks võtme: mesi on alkeemilise ülesehituse lõppfaasi, *rubedo*,

¹ M. Lepajõe, Vöilille surm. – Vikerraar 2012, nr 9, lk 88–93.

² Huumor ei tähenda „Mesilastes” midagi koomilist, vaid tegemist on varauusajal inimkeha nelja erinevat niiskust – kollast sappi, lima, musta sappi ja verd – tähistanud meditsiinilise mõistega (vt „Autori märkused”, lk 208).

üks tähendusi kulla, päikese, (igavese) elu, tervise jm kõrval (vt „Autori märkused”, lk 208). Vaimsed mesilased annavad Laurentiusele tasakaalu, tröösti, palsamit ja loomingulist innustust, aga eks siinses folklooriski toonud just mesilased eluvett – hoolitsegem nende leidumise eest.

Samavõrra kui kuldsilmse Clodia meelevivad, ravivad Laurentiust vestlused pastor Mellincki, Forseliuse kaaslasega. Tartu arrogantselt koorekihist ja endassesulgunud õpetlastest eristab hingekarjust kindlasti empaatia ebauskliku maarahva suhtes ning soov nende olukorda hoolt ja teadmisi jagades parandada. Nõiduse kohta arvab Mellinck, et see on „pigem vaimuhaigus kui mingi tegelikult aset leidev sündmus” (lk 162), ta leiab kõigele loogilise seletuse (lk 165). Valgustatud pastor ongi romaani tegelik mesilane, kes loob üle Tartu kõigi seisustepiiride liikudes tasakaalu ja rahu. Ettevaatlikult liigub üle piiride ka Laurentius, kuid tema ei too seejuures tasakaalu, vaid segadust. Ta ei leia loogilisi seletusi, vaid ainult küsib.

Korraks tasub piiri motiivil romaanis pikemaltki peatuda. Tartusse jõudes mõtiskleb Laurentius nii: „Linn ei olnud siin veel alanud, maa vaibus siin. Aga ometigi öeldakse, et serv, just nagu oleks võimalik selge piir, kus enam maad ei ole. Kus kohas on see terav murdejoon, mis eraldab linna maast, lõppu algusest? [---] Kus kohas lõpeb minu ihu? Kas minu nahaga või juustega, minu riietega, minu puuriga? Voorimehetõllaga?” (lk 25). Romaani mõned tähenduslikud sündmused toimuvad linna piiril, seisuste, keelte ja mentaliteetide vahealal, kuhu põgeneb nälja eest maarahvas. Ka Laurentius ise viibib pidevalt piiriseisundis. Füüsiliselt on noormees kokku kukkumas, kurnatud, tal on palavik. Psüühiliselt viibib ta peaaegu pidevalt reaalse ja kujuteldava hämaral üleminekualal, aga

mitte palaviku, vaid hoopis teda vaeva süütunde ja hirmu tõttu. Üldisemalt räägib romaan aga kahe ajastu vahelise piirikümnendi vaimselt ebakindlast atmosfäärast, mil levivad ohtlikuks peetavad uudsed ideed ja vangub senine poliitiline kord.

Briti kunstiajaloolane lord Kenneth Clark on oma sarjas „Civilisation” (1969) esile toonud hirmu ja tüdimuse kui tsivilisatsiooni vaenlased. Siit lähtuvalt: ei ole ehk päris tähtsusetud hoiatavad paralleelid „Mesilaste” tõenäoliselt millalgi 1695.–1697. aastail aset leidvate sündmuste ja peaaegu samaaegsete, 1692.–1693. aastate nõia-protsesside vahel Salemis, mida on mõjusalt avanud Arthur Miller draamas „The Crucible” (1953, eesti traditsioonis „Salemi nõiad”). On need kokkusattumused juhuslikud või mitte, ei olegi oluline.

„The Crucible” tähendab tõlkes ’tiigel’. Tiigel on kuumakindel nõu, milles sulatatakse metalle. Nii Salemi kui ka Tartu sündmused toimuvad tiiglis, mida kütavad aineiline kitsikus, ebakindl olukord (riigi)piiridel, küllalt suletud rühma dogmaatilisus ja paisuv paranoilisus, aga ka tüdimus konventsioonidest. Piisab vähesest, et kõrgendatud tundlikkusega kogukond üle kuume-neks ja puhkeks hüsteeria. Nii Milleri kui ka Friedenthali teoses hakkab linnu hukkumisest või ohverdamisest teose alguses kumuleeruma nõiajaht, mille põhjus on muidugi kaugemal kui linnuga seotud juhtumid. Mõlemal puhul on selleks laiem, panoraamne hirm. Milleri draamas satub John Proctor ja Friedenthali romaanis Laurentius sulatusnõusse, milles pannakse proovile inimlikud väärtused ja teisitimõtlemise, üleüldse vaba mõtlemise võimalikkus. Tiiglitest dikteerib tõe võim, tiiglis olijatele kindlustab ellujäämise kohanemine, märkamatuks jäämine või kahtluse alla sattudes vähemalt koostöö kohtute masinavärgiga, s.t sulamine.

Nii Proctor kui ka Laurentius on moraalset ebapuhtad peategelased: Proctor on abielu rikkudes eksinud kümne kásu vastu, Laurentius tunneb aga süüd lapsepõlves „nägija poisina” nõiaprotsessis kaasaaitamise pärast. Nii saab mõlemas teoses alateemaks süükoorem. Mõlemas puudutatakse põgusalt ka küsimusi, kas lapse silm on süütu ja vahendab tõde, kas ja mida võib korda saata kuri silm, missugused võivad olla valikud tegeliku ja näilise konfliktis, mis väljapääsud on dilemmast ausa nime hoidmise ja valedele alla kirjutamise vahel ning kuidas õigusest saab ülekohus. Salemi protokollidest leitud motiiv patusest, kes suudab üle saada omaenese halvavast süütundest ja tõsta otsekoheselt häält ümbritseva hulluse vastu, inspireeris Millerit ja veenis, et moraalne protest võib võrsuda isegi ebapuhtas hinges.³ Proctor ei ole kangelane antiiktragöödiate võtmes, ometi teevad tema sisemine suurus ja kindlus ta silmapaistvaks. Laurentius ei ole küll kangelane niigi palju kui Proctor – näljast ja ebausust lähtuva vägivalla vastu ta välja ei astu, vaid püüab jääda märkamatuks. Samal ajal ei saa Laurentiust pidada ka konformistik, ta lihtsalt ei suuda tiiglis sulada ja see vaevab teda. Võib jääda eriarvamusele, kas ta oma süükoormast lähtuvast haigusest tänu vana eestlase varjusurmast ärkamisele terveneb või hoopis sisemise huumorite tasakaalu lõpliku rikutuse tõttu hullub. Proctor keeldub sulamast: ta jääb kindlasõnaliselt oma tervemõistusliku arvamuse ja ausa nime juurde ning saadetakse võlla. Proctori kõrval aga ei seisa ka mesilastega trööstiv (eksitav!) Clodia, vaid väärikas Elizabeth ja kaks poega nagu pinnud südames.

Maailekirjandus tunneb sulamisest keelduvaid mittekangelasi mui-

dugi arvukalt. Põgusalt võib siinkohal viidata viskipreestriile Graham Greene'i romaanis „Vägi ja au” („The Power and the Glory”, 1940). 1930. aastate Mehiko Tabasco osariigi viimane, tagaotsitav vaimulik on ebavaga nii Jumala kui ka inimeste seaduste järgi. Samas aitab just tema enda madalus mõista ka oma suurt kirikuta kogudust: „...mõnikord me leiame äkki, et meie pattudes on palju ilusat.”⁴ Inimesena on moraalset patune preester võrratult kõrgemal seadusest, mida esindab romaanis põhimõttekindel politseileitnant. (Muide, Greene'i romaanis leidub ka üks reaalne tiigel: selles sulatab ebakvaliteetset kulda hambaarst Tench.) Nii Friedenthali, Milleri kui ka Greene'i teoses käsitletakse ambivalentse peategelase näitel headuse ja kurjuse lahutamatumust ja eristatumust. Selge on autorite humanistlik hoiak. Reverend Hale'i sõnades: elu on Jumala väärtuslikem kink, mille võtmist ei õigusta ükski kui tahes hiilgav põhimõte.⁵

„Mesilaste” üks varjatud sõnumeid saab väga ilmseks teoste kontekste arvestades. Milleri draama ja Friedenthali „Mesilaste” põhjal selgub, et 1690. aastatest ei erinegi nimelt kuigivõrd senaator McCarthy aegne USA, 1930. aastate Mehiko ja Euroopa või hiljutine Eesti olustik. Ennekõike on kõigil kolmel juhul selge hoiatus kergesti kumuleeruva ühiskondliku paranoia ja võimu kriitikatalumatuse tagajärgede eest. Äärmuslikud olukorrad kalduvad korduma, samm tsivilisatsioonist kaoseni on alati lühike. Hull aeg aga ei vaja segaseid inimesi, vaid terve mõistuse, südametunnistuse ja vastutustundega väikeseid mittekangelasi. Ja mesilasi.

PILLE-RIIN LARM

³ A. Miller, Why I Wrote „The Crucible”. – The New Yorker 21. X 1996, lk 162. <http://archives.newyorker.com/?i=1996-10-21#folio=158>

⁴ G. Greene, Vägi ja au. Tlk Mihkel Loodus. [Tallinn:] Varrak, 2001, lk 163.

⁵ A. Miller, The Crucible. A Play in Four Acts. [London:] Penguin Books, 2000, lk 115.